

Čarna Brković¹

Manchester University
Social Anthropology, School of Social Sciences

POTRAGA ZA VEZAMA KAO KONSTITUTIVNI ELEMENT BIOLOŠKOG ASPEKTA DRŽAVLJANSTVA U BOSANSKOM GRADU NA GRANICI

Apstrakt: Rad etnografski prati situacije brige o "životu samom". Navigacija kroz državni sistem socijalne i zdravstvene zaštite je u pograničnom gradu u Bosni i Hercegovini uključivala lične veze isto koliko i institucionalizovane procedure. Da bi se razumeo biološki aspekt državljanstva u ovom kontekstu, potrebno je uzeti u obzir lokalno znanje o tome gde su ljudi bili socijalno pozicionirani.

Ključne reči: biološko državljanstvo, veze, lokalno znanje.

Uvod

Ovaj rad predstavlja načine na koje su ljudi pokušavali da dobiju pristup uslugama i servisima koje je pružao državni² sistem socijalne i zdravstvene zaštite u bosanskom gradu na granici, gde sam radila jednogodišnje terensko istraživanje u toku 2009. i 2010. godine.³ Rad prati isprepletenosti, ukrštanja i razdvajanja lokalnog i ekspertskog znanja koja pokazuju da je biološki aspekt

¹ carna.brkovic@postgrad.manchester.ac.uk

² U Bosni i Hercegovini postoji trinaest ministarstava zdravlja, od kojih su mnoga i ministarstva socijalne zaštite. Državna administracija u Bosni i Hercegovini je vrlo komplikovana i uključuje složenu raspodelu odgovornosti na entitetske, kantonalne ili opštinske upravljačke strukture koje sve zajedno sačinjavaju državnu administraciju – iz tog razloga, kad god u radu koristim reči "državni", država o kojoj govorim je Bosna i Hercegovina.

³ Gotovo da nije potrebno napominjati da su sva imena i određeni biografski elementi osoba o kojima govorim u ovom radu promenjeni. Kako bih u ovom radu zaštitila anonimnost svojih sagovornica i sagovornika, odlučila sam da izostavim ime grada u kome sam radila istraživanje.

državljanstva (cf. Petryna 2002) karakterisala povremena odvojenost društvenih i birokratskih veza i povremena nemogućnost da one budu jasno razdvojene. Društvene pozicije osoba – to "ko" su one bile – oblikovale su mogućnosti pristupa uslugama i servisima državnih sistema zaštite i na taj način učinile državljanstvo (odnosno formalnu pripadnost političkoj zajednici) nedovoljnim uslovom za dobijanje željenih zdravstvenih usluga i socijalnih servisa. Birokratska nezainteresovanost za društvene pozicije klijenata i personalizovani značaj tih društvenih pozicija bili su isprepleteni u malo više od jednog i malo manje od dva odvojena sistema.

Ovaj argument ću razviti na sledeći način: prvo ću predstaviti načine na koje je lokalno znanje praktikovano. Ukazaću na trud koji su ljudi ulagali kako bi locirali jedni druge u društvenom smislu i na specifičnost znanja osoba "iz viđenja". Detaljni opisi praksi lociranja i znanja "iz viđenja" dati su sa namerom da artikulišu koncept "sveta/svijeta" – klupka društvenih odnosa koje se ne može svesti na značaj starosnih, rodnih, nacionalnih, seksualnih, profesionalnih i drugih pripadanja. Klupko odnosa koji su sačinjavali nečiji svet (odnosno svijet) uključivalo je kako prijateljstva tako i odnose sa državnom birokratijom. Zatim ću tvrditi da je ovakva vrsta lokalnog znanja bila sastavni deo biološkog dela državljanstva: predstaviću koncept biodržavljanstva i tri etnografske vinjete koje ukazuju kako su institucionalizovane procedure i birokratski odnosi bili isprepleteni sa ličnim vezama i lokalnim znanjem o drugim ljudima.

Mislim da je bitno napomenuti da struktura rada odražava ideju da su etnografija i teorija u etnologiji i socijalnoj antropologiji dve vrste blisko povezanih znanja, koje moraju kontinuirano biti prevodene jedna u drugu. Etnografija u ovom radu nisu prosti podaci na osnovu kojih se generiše Teorija, u modernističkim koncepcijama sveobuhvatni, univerzalno primenljivi i jedini zapravo važan deo društvenih istraživanja. Naprotiv, struktura rada odražava ideju da su *i* teorija *i* etnografija kontekstualno specifične vrste znanja, pristrasne, nepotpune i korisne za mišljenje. Ovaj rad svojom strukturom odbacuje purifikaciju (cf. Latour 1993) procesa antropološkog istraživanja koji zahteva segmentiranje na "teoriju", "podatke", "analizu" i "zaključak". Iz ovog razloga, iako su neke celine više a neke manje etnografske, svaka predstavlja pokušaj promišljanja i prevodenja svakodnevnih praksi u jezik državljanstva i političkih zajednica i natrag.

Lokalno znanje o drugima: svet/svijet osoba

1. Znati iz viđenja

Da bi u gradu u kome sam radila terensko istraživanje neko bio "znan", nije bilo neophodno zapravo sresti tu osobu. U bosanskom/crnogorskom/hrvat-

skom/srpskom jeziku relativno često korišćena fraza "znati iz viđenja" ne zahteva konkretno upoznavanje te osobe ili čak znanje o tome kako osoba izgleda, već pre poznavanje nečijih ličnih priča i mogućnost stupanja u kontakt sa tom osobom. Znati "iz viđenja" je u gradu u kome sam radila terensko istraživanje često podrazumevalo da su ljudi barem jednom zapravo videli osobu koju su znali iz viđenja – na ulici, na fotografiji i slično. Međutim, konkretno *viđenje* nije bilo neophodno da bi se neko znao "iz viđenja". Neophodno je bilo biti povezan sa tom osobom kroz neku drugu osobu, ili grupu ljudi, koja bi prenosila priče tebi o njoj i njoj o tebi i koja bi u nekom trenutku mogla da vas međusobno upozna. Ovakva vrsta znanja i povezanosti nije zahtevala da budete "iste" nacionalnosti, starosti, ili roda (iako bi neki od ovih vektora moći povećavali šanse da neko bude znan "iz viđenja"). Radije, bilo je dovoljno imati poznanicu koja je, na primer, išla u školu sa jednom a živela u istom izbegličkom naselju sa drugom osobom, i koja je prenosila priče jednoj o drugoj osobi, da bi se te dve osobe znale "iz viđenja".

Stoga, *znati nekoga* podrazumevalo je deljenje priča i mogućnost stupanja u kontakt, pre nego konkretnu situaciju upoznavanja. Znati nekoga iz viđenja značilo je da odnos sa tom osobom može biti pretvoren u nešto korisno, ako za tim bude potrebe.

Prilikom konkretne situacije upoznavanja, ljudi su često pokušavali da lociraju jedni druge. Znanje dobijeno na taj način otkrivalo je nešto važno: društvenu lokaciju nove poznanice u sopstvenoj mreži odnosa. U narednom delu ću predstaviti kako su ljudi pokušavali da lociraju novu osobu.

2. Lociranje

Jednom prilikom sam pozvala kući tapacira Nikolu da popravi dvosed koji se bio iscepao. Pričali smo dok je radio i nastavili smo da razgovaramo uz kafu kada je završio sa popravkom. Kada je počeo da popravlja tapacir, Nikola me je pitao da li sam iz Slovenije. Ovo nije bilo neobično, budući da su prva pitanja koja su mi ljudi najčešće postavljali bila odakle sam i kako se prezivam. Na pitanje "odakle si?" odgovorila sam na svoj uobičajeni način: rekla sam da sam rođena u Beogradu, gde sam živela do svoje sedme godine, nakon čega sam se preselila u Podgoricu sa svojom porodicom. Deset godina kasnije, nakon završavanja gimnazije u Podgorici, otišla sam na studije u Beograd. Njegov odgovor na ovu priču bila je konstatacija da u gradu ima mnogo ljudi iz Crne Gore, o kojima je zatim počeo da priča. Nakon prve priče, uključila sam diktafon:

"Bilo je, bilo je puno Crnogoraca. Moj prijatelj i kolega, Slobodan, koji je bio stolar, i njegova žena koja je radila u prodavnici. Vratili su se u Crnu Goru početkom devedestih, a on je umro par godina poslije.

Onda, bio je... gdje... zvali smo ga Ćiro, ne mogu se sjetiti njegovog imena. Njegova kuća je odmah tu, njegova žena je bila učiteljica. Bio je oženjen ženom iz Crnjelova, živio je tamo dugo. Njegovo prezime je Božović, bio je sa Cetinja, Božović. Imao je brata Draga, doktora. I on je umro... Vjerovatno ima puno drugih, mlađih, samo ih ja ne znam. Ja znam one koji su došli ranije, starije ljude. Došlo je vrijeme da čovjek ne zna svijet, neki su otišli, drugi su došli. Mora proći vrijeme da čovjek upozna ove nove."

Nikola je nastavio da opisuje živote starijih Crnogoraca u Bijeljini i, nakon nekog vremena, godine koje je proveo radeći u Nemačkoj. On se vratio u grad nakon rata, 1996. godine, nekoliko meseci nakon smrti svoje supruge. Sledeće što me je pitao bilo da li sam udata i da li imam decu. Nakon što sam mu rekla da nisam udata i da nemam decu, počeo je da priča o paru koji je živio u mojoj zgradi.

"Nidžo, imali su jednog sina, on i Mara. I oženili su ga sa Nininom ćerkom. Miro i Selma. Onda oni [Miro i Selma] nisu mogli biti zajedno, svađali su se, prepirali, tamo-amo i na kraju on [Miro] se ubio. Uzeo pištolj. I sve to zbog njegovih roditelja.

- Kada se ovo desilo?

- To je bilo '83. Miro nije imao djece sa ovom ćerkom. Imao je kuću, i šta će biti, ćerka se vratila svojim. Mara i Nidžo, oni nisu mogli biti zajedno, prodali su kuću i podijelili novac. Mara je otišla od Nidže. Tamo, odmah prije bolnice, one stare zgrade prekoputa kineskih radnji – tamo ona ima prvi sprat sada. Mara je tamo. A Nidžo, on je oženio ženu iz Amajlija, tamo-amo, sve rasprodao, sačuvao samo stoku. Uzeo je stvari i stan za sebe, Mara za sebe i tako... bez djece... On je živio u Srbiji, radio je u prevozu. Mara je radila u prodavnici, sada je u penziji. Oboje su sada u penziji."

Tokom našeg razgovora, ispričao je više priča o različitim ljudima. Nakon što je otišao, shvatila sam da ga nisam ja eksplicitno pozvala da priča o ovim ljudima. Želja da govori o njima bila je njegova, a cilj ovih priča bio je da locira mene – kao Crnogorku, kao pridošlicu u grad, kao mladu ženu, kao nekoga ko nije majka, i tako redom – i istovremeno da me upozna sa društvenim tkivom grada koje je njemu bilo blisko – sa svetom osoba starijih od 60 godina, koje su živjele u istom mestu pre rata. Nikola je iskoristio reč "svijet" da označi "ljude". "Svijet/svet" se često koristi u bosanskom/crnogorskom/hrvatskom/srpskom jeziku da indicira "društveni svet": izraz "bilo je puno svijeta/sveta" može da opiše situaciju u kojoj je puno ljudi bilo na sahrani ili saučestvu, ili na venčanju, ili na nekom okupljanju u centru grada.

Tokom ovog kratkog susreta sam saznala lične priče starijih Crnogoraca u gradu, ali to nije značilo da sam ih znala "iz viđenja". Budući da je naš kontakt bio kratak i profesionalno motivisan – Nikola je bio tu zbog svog posla – kasnije sam mogla reći da sam čula za ljude o kojima je Nikola pričao (za Nidžu, Maru ili Selmu). Međutim, da bi ih znala "iz viđenja", morala bi da po-

stoji neka vrsta direktne veze između mene i njih, mogućnost da stupim u kontakt sa njima, ukoliko bi bilo potrebe.

Cilj razgovora i ispričanih priča je, radije, bio da me locira u društvenom smislu. Ni ovo nije bilo neuobičajeno: nakon što bi upoznali novu osobu, mnogi ljudi su pokušavali da je lociraju u sopstvenoj mreži poznanika, prijatelja i porodice. Lociranje je značilo saznavanje *gde* se osoba B nalazi u odnosu na osobu A i njen "svet" ljudi, što istovremeno govori *ko* je osoba B. Prisustvovala sam brojnim situacijama "lociranja", u kojima sam nekada posmatrala šta se dešava, a nekada bila direktno pozvana da učestvujem, kao u razgovoru sa Nikolom. Jednom prilikom, lociranje se dogodilo u toku sastanka grupa žena koje su prolazile kroz menopauzu. Lidija je promenila grupu nakon par nedelja i ne na prvom, već na drugom sastanku u novoj grupi žene su pokušale da lociraju jedna drugu. Kada se ispostavilo da se Lidijin "svet" prepliće sa "svetovima" ostalih žena u grupi, atmosfera je postala opuštenija.

"Lidija: znam da je moja majka imala rođaka u Zagrebu, on je radio u vojsci. Ona je išla tamo svake godine na deset dana na testove žlijezda. Išla je i u Beograd... da uradi testove u to vrijeme, šta god su znali o žlijezdama.

Čarna: Da li je njen rođak radio u bolnici ili je samo živio u Zagrebu?

Lidija: Živio je u Zagrebu, ali je znao te vojne doktore, bilo joj je lakše tako.

Nena: A odakle si?

Lidija: Iz Velinog Sela. Sve se desilo tako brzo da se više i ne sjećam.

Nena: Išla si u školu tada, zar ne?

Lidija: Pa da, išla sam u školu, išla sam za svojim poslom u stvari.

Ljilja: (priča o svojim sestrama i braći) Ja sam najstarija, rođena sam '52. Moja sestra je rođena '53. a moj brat '55.

Lidija: Tako sam i ja.

Nena: Rođena si '55.? Onda si morala ići u školu sa Slavišom.

Lidija: Kojim Slavišom?

Nena: Dragić.

Lidija: U gimnaziju?

Nena: Pa da.

Lidija: Mora da je bio u nekom drugom razredu...

Nena: Tu je bila Ivana Božić, oni su ista generacija, Marica Džinkić? Pera Borić?

Ljilja: Njega moraš znati, on je veterinar.

Nena: Pera Borić, Rašo Popović – moj brat koji je radio u SUP-u. Svi su oni išli u gimnaziju. Slavica Rajić-Božić.

Bosa: To je bila gimnazija, možda ona nije išla u gimnaziju.

Lidija: Jesam, završila sam gimnaziju, pokušavam da se sjetim, oni nisu bili u mom razredu, zato ih ne znam.

Nena: 4A

Ljilja: Anđela je bila razredna.

Lidija: Mislim da sam išla u C razred, moja razrednica je bila... ona... žena pokojnog Mire Petrovića.

Nena: Aha! Teta Nevenka.

Ljilja: Nevenka. Ona i moja mama su rodice.

Nena: Ja sam rođena '57. I ja sam išla u gimnaziju. Kada sam bila u drugom razredu, oni su bili u četvrtom.

Lidija: E pa eto, ti si mlađa. Direktor je bio sjajan onda, Budo.

Nena: Amalija je bila moja razrednica.

Lidija: Pa, Amalija je bila fina, malo bolesna – uzimala je insulin – ali stvarno fina."

Nena je prekinula razgovor koji je do tada vođen čim se ukazala šansa da sazna "ko" je Lidija. Kada su našle tačku preseka između svojih "svetova", nastavile smo prethodno vođeni razgovor. Gotovo sve žene u grupi su učestvovala u lociranju; jedina koja nije rekla ništa bila je Marta, koja se preselila u grad nakon udaje. Njena tišina može biti shvaćena kao odjek razlike između "pridošlica" i "starih žitelja" grada o kojoj je, između ostalog, govorio Nikola.

Ovakva vrsta ne sasvim očiglednih, ponekada značajnih a ponekada nevažnih, napora da se locira neka osoba bila je sastavni deo (im)personalizacije institucionalnih odnosa u polju zdravstvene i socijalne zaštite. Rivkin Fiš (2011) piše da etnografska analiza sovjetskih i postsovjetskih praksi "državljanstva", "javnosti", birokratskih formi moći i autoriteta otvara prostor za redefinisane ovih koncepata, kao i implicitnih pretpostavki okcidentalističkih političkih teorija o državljanstvu (Engin 2005). Ista vrsta argumenta može biti napravljena u odnosu na postjugoslovenske "svetove". U ovom kontekstu, tvrdim, bazični elementi političke teorije, poput državljanstva, trebalo bi da uključe značaj lociranja osoba i poznavanja "iz viđenja". Locirati osobe unutar sopstvenog "sveta" u gradu u kome sam radila istraživanje značilo je društveno ih pozicionirati na skali koja se preplitala i preklapala sa skalama pola/roda, etniciteta/nacionalnosti, starosti, profesije, i tako redom, ali koja se ne može u potpunosti podvesti pod njih. Lične istorije ljudi – to gde su živeli; gde su išli u školu; da li su postali raseljena lica tokom rata, i ako jesu, gde su išli, kako, uz čiju pomoć; ko su im bili prijatelji – otkrivali su značajne elemente nečije društvene pozicije, koji se ne mogu svesti na i objasniti kroz prizme pola/roda, etniciteta/nacionalnosti, starosti, itd. Ovo znanje je otkrivalo *ko* su osobe bile – ili pre, *gde* su bile pozicionirane – i bilo je često korišćeno u odnosima sa državnim sistemom socijalne i zdravstvene zaštite.

Biološko državljanstvo

1. Biološki aspekt državljanstva u različitim projektima državljanstva

Znanje o drugim ljudima – generisano "iz viđenja" ili tokom lociranja, ili na neki treći način – može biti shvaćeno kao resurs korišćen za navigaciju

kroz državni sistem brige o "životu samom". "Život sam" (*life itself*) je izraz koji koristi Rouz da označi "mogućnosti kontrolisanja, upravljanja, projektovanja, preoblikovanja i prepravljanja vitalnih kapaciteta ljudskih bića kao živih stvorenja" (Rose 2006: 3). Rouz prati kako u "naprednim liberalnim demokratijama" politika "života samog" označava brigu o molekularnom nivou (Rose 2006: 4). U tom kontekstu, briga o "životu samom" zahteva od ljudi da postanu "informisani pacijenti", odnosno da steknu specijalizovano znanje o medicini, biohemiji, procesima u laboratorijama i tako redom. Marketizacija i autonomizacija koje karakterišu brigu o "životu samom" u kontekstu "naprednih liberalnih demokratija" prisutne su i u drugim kontekstima. Međutim, sveukupna konstelacija odnosa brige o "životu samom" nije svuda ista: ona direktno zavisi od šireg političkog okvira. U narednom delu ću predstaviti na koji način Rouz i Novas razumeju biološko državljanstvo u okviru "naprednih liberalnih demokratija" u drugoj polovini dvadesetog veka, zatim u kontekstu zapadnih nacija-država u toku devetnaestog i u prvoj polovini dvadesetog veka, kao i Petrinino razumevanje biološkog državljanstva u postsocijalizmu.

Rouz i Novas su koristili termin "biološko državljanstvo", koji je stvorila Petrina (2002) u analizi postsocijalističkog konteksta, da označe:

Sve one projekte državljanstva u kojima su ideje o građanima i građankama bile povezane sa verovanjima o biološkoj egzistenciji ljudskih bića, kao individua, kao porodica i rodova, kao zajednica, kao populacija i rada, i kao bioloških vrsta. (Rose and Novas 2007: 440)

Pod biološkim državljanstvom, ili biodržavljanstvom, Rouz i Novas podrazumevaju različite, biološki zasnovane, ideje o tome ko i šta konstituiše "konkretna, potencijalna, problematična i nemoguća građane i građanke" (*ibid.*). Projekti državljanstva su u zapadnim evropskim državama tokom devetnaestog i u prvoj polovini dvadesetog veka uključivali ideje o rasnoj higijeni, eugenici i čistoći nacije pri određivanju vrednosti ljudskih bića. Projekti "čistih nacija" su podrazumevali specifične ideje o krvnim ili genetskim razlikama između pripadnika različitih nacija-država čime su upisivali biologiju kao ono što definiše razlike između pripadnika i pripadnica različitih političkih zajednica.

Rouz i Novas tvrde kako se značenje biološkog državljanstva promenilo u drugoj polovini dvadesetog veka u onome što oni zovu "zapadnim nacijama" (2007: 458). Biodržavljanstvo je u tom kontekstu karakterisala neophodnost da se zna, odlučuje o, interveniše u i preoblikuje biologija individua, na genetskom i molekularnom nivou:

U trenutku kada su aspekti života koji su nekada bili prepušteni sudbini postali nešto o čemu se rasuđuje i odlučuje, individualnost je dobila nove genetske i somatske karakteristike, koje su stvorile nove vrste nade i strahova. U zapadnim nacijama – u Evropi, Australiji i Sjedinjenim Državama – ova promena nije dobila oblik fatalizma i pasivnosti, niti možemo videti obnovu ge-

netičkog ili biološkog determinizma. Dok se u zaostavštinama socijalnih država u post-Sovjetskoj eri biološko državljanstvo možda odnosi na zahteve za finansijskom podrškom koji se postavljaju pred državu, na Zapadu javljaju se nove prakse biološkog izbora unutar "režima sopstva" u kome promišljena ali i preduzmljiva individua aktivno oblikuje svoj život kroz prakse izbora. (Rose and Novas 2007: 458)

Rouz piše da su (u prostoru koji njega zanima – na Zapadu) ključne odlike biološkog državljanstva postale "etički principi informisane saglasnosti, autonomije, voljne akcije, mogućnosti izbora i odsustva naredbi" (2006: 29), kao i fleksibilnost, samonadzor, kontinuirana obuka, doživotno učenje, kontrola rizika i konzumerizam. On ističe značaj posebne vrste društvenosti koja nastaje u ovom okviru – koju naziva biodruštvenost – praktikovane od strane aktivističkih grupa koje se samo-organizuju oko specifičnih genetskih stanja ili bolesti.⁴

Biodržavljanstvo u "naprednim liberalnim demokratijama" je vrlo različito od biološkog državljanstva u postsocijalističkom kontekstu. Postavljajući Rouzov okvir pored Petrininog, postaje očigledno da su u oba konteksta ključne odlike biodržavljanstva to na koji način se ljudskom biologijom upravlja kroz distribuciju odgovornosti i očekivanja. Međutim, dok je u postsocijalizmu biodržavljanstvo formulisano kroz odnos između države i građana i građanki, u kontekstu naprednih liberalnih demokratija ono je mnogo snažnije povezano sa kapitalističkim tržištem, postavljeno je kao više transnacionalno i manje vezano za državu.

Petrinina analiza sistema socijalne i zdravstvene zaštite u Ukrajini tokom 90-tih godina prati način na koji je državljanstvo praktikovano. Njen termin "biološko državljanstvo" odnosi se na jedan *aspekt* državljanstva koji je u Ukrajini nakon katastrofe u Černobilju bio definisan kroz više nivoa. Biološko državljanstvo se odnosi na načine na koje su ljudi mogli zahtevati od države da se brine o njihovim biologijama, na intimna ili javno artikulisana očekivanja i osećanja imanja prava na državnu zaštitu. Ono se takođe odnosi na to kako su obaveze i odgovornosti države bile definisane, ispunjavane, ili transformisane, kao i na istorijski kontigentne prakse zaštite i brige o zdravlju i blagostanju.

Petrina je analizirala širok spektar medicinskih, naučnih, političkih, pravnih i ličnih elemenata koji su oblikovali biološko državljanstvo u Ukrajini. Njena analiza prati šta se dešavalo u klinikama i laboratorijama, javnom sistemu socijalne zaštite, vladinim i nevladinim razumevanjima načina na koje se zahtevi za odštetom zbog bioloških povreda mogu artikulisati. Specifična konstelacija odnosa stvorila je ideju da "ovde, najgore je biti zdrav". Petrina ovu izjavu jed-

⁴ Plous i Boddington tvrde da koncept biodržavljanstva sakriva složenosti društvenih odnosa koji su uključeni u definisanje toga šta može biti prepoznato kao medicinsko stanje, kao i u stvaranje nejednakosti kroz nove biotehnologije koje čine neke aktivističke grupe moćnijim od drugih (Plows & Boddington 2006).

nog od svojih sagovornika tumači kao izraz želje da se bude uključen u javni sistem socijalne zaštite, budući da:

Biti "zdrav" danas znači biti prepušten sam sebi, napušten od države, ostavljen izložen tržištu i bez socijalne sigurnosti. "Bolest" daje određenu meru zaštite od ćudljivosti stanja nezaposlenosti i društvene dezorijentisanosti. (Petryna 2002: 85)

Ljudi u Ukrajini nisu pokušavali da se transformišu u subjekte koji sprovode samo-nadzor i sami su odgovorni za svoje biologije. Umesto toga, oni su hteli da se uklape u postojeće definicije i razumevanja zdravlja, bolesti i ljudske biologije (*organika*). Na taj način, pokušavali su da postanu deo sistema distribucije materijalnih beneficija izgrađenog oko povreda izazvanih radijacijom.

Ukoliko koncept biodržavljanstva označava jedan aspekt državljanstva – vezu između "života samog" i upravljanja njime na nivou institucija, građana, građanki i države – u Ukrajini se biodržavljanstvo odnosilo na osećanje imanja prava na državnu socijalnu zaštitu. Kategorije vezane za radijaciju nakon Černobilja nisu bile do kraja standardizovane. Petrina tvrdi kako "tradicionalni koncept državljanstva" (2002: 6) nije dovoljan da bi se shvatila konfiguracija odgovornosti, prava i očekivanja vezanih za državni sistem socijalne i zdravstvene zaštite. U trenutku proglašenja nezavisnosti Ukrajine, "tradicionalna" prava i obaveze državljana i državljanke su formalno dodeljene svima koji su živeli u Ukrajini. Međutim, biološko državljanstvo je uključivalo još nešto: osećanje imanja prava na opstanak i ideju da država nosi primarnu odgovornost za brigu o opstanku.

Kako u postsocijalizmu tako i u projektu "čistih nacija", biodržavljanstvo je definisano kroz odnos između države i njenih građana i građanki, ali na dva vrlo drugačija načina. U ovim projektima, tačka borbe i nesigurnosti se nalazi na drugačijem mestu. U projektu "čistih nacija", mesto nesigurnosti i borbe je ulaz u političku zajednicu, odnosno biološka interpretacija toga ko može postati državljanin i državljanke. Nakon ove tačke ulaska u političku zajednicu, prava, obaveze i odgovornosti države prema svojim subjektima, i građana i građanki prema državi, trebalo bi da budu standardizovane i poznate.⁵

⁵ Ulaz u političku zajednicu je bila tačka sukoba i nesigurnosti i u projektima državljanstva u kolonijalnom kontekstu Novih Hebrida (savremenog Vanuatua). Biomedicinsko državljanstvo na Novim Hebridima se odnosilo na proces transformisanja zdravstvenih praksi i higijenskih navika žitelja Novih Hebrida na poseban, "civilizovan", "samoodgovoran" način i bilo je neodvojivo od širih procesa restruktuiranja organizacije političke zajednice (Widmer 2010). Iako "civilizovane" zdravstvene prakse nisu nužno donosile formalno uključ enje u političku zajednicu, odnosno dobijanje državljanstva, one su bile deo procesa stvaranja specifičnog građanskog subjekta koji se dobro uklapao u kolonijalni system upravljanja.

Sa druge strane, u postsocijalističkim projektima, biološko državljanstvo označava borbu osoba koje su formalno već članovi i članice države da dobiju ono što smatraju da im država duguje, kao i to kako država definiše šta duguje svojim članovima i članicama u situaciji nevelikih resursa i nestandardizovane distribucije. Drugim rečima, smatram da je mesto nesigurnosti i borbe u postsocijalizmu smešteno *između* članova i članica političke zajednice. Biti državljanin ili državljanka samo po sebi nije obezbeđivalo pristup željenoj državnoj zaštiti. Votson tvrdi da su tokom reforme zdravstvenog sistema u Poljskoj "relativna jednakost i univerzalnost državljanstva bile polazne tačke, pre nego zvanični cilj reforme" (Watson 2006: 1081). Ovo ne znači da su prava povezana sa "tradicionalnim" konceptom državljanstva (koja su bila fokus reformi zdravstvenog sistema) bila ravnopravno distribuirana svim državljanima i državljkama Poljske. Pre, to znači da su bazične pretpostavke o odnosu između države i njenih državljana i državljanke, "političke" i "društvene" zajednice, bila konstituisana na način koji nije pratio redosled događaja na "Zapadu": "Tranzicija u liberalnu demokratiju nakon komunizma ne može biti formulisana kroz termine ujedinjavanja prava kao što je istorijski bio slučaj na Zapadu" (*ibid.*).

Upravo iz tog razloga, etnografija je izuzetno važna za razmišljanje o političkim konceptima. Petrina piše kako etnografski pristup može

otkriti fundamentalnu rekonfiguraciju ljudskog stanja i uslova državljanstva. Tradicionalni koncept državljanstva postavlja državljane i državljanke kao prirodne i legalne nosioce prava koja jesu (i moraju biti) zaštićena i zahtevana zbog proste činjenice rođenja. Takva vrsta prava je zaista bila proširena na sve žitelje Ukrajine, nezavisno od nacionalnosti, u momentu sticanja nezavisnosti. Međutim, odnos između prava stečenog rođenjem i državne pravne zaštite ostaje jako složen, naročito zato što osobe rođene u nekim delovima Ukrajine tvrde kako su oštećene kroz neizbežne ekološke i zdravstvene pretnje. Za ovakve grupe, sam koncept državljanstva je sada opterećen novim teretom opstanka. (Petryna 2002: 6-7)

Petrina pokazuje da se u postsocijalističkoj Ukrajini biološko državljanstvo nije odnosilo na biološki zasnovanu definiciju toga ko može biti građanin i građanka, a ko ne. Radije, ono se odnosilo na to ko može opstati (očuvati svoju "biologiju") kroz mehanizme državne zaštite. Biološko državljanstvo nije bilo pitanje ostvarenja "čistote nacije", niti su kroz njega definisana pravila uključivanja u, i isključivanja iz političke zajednice. Pre, biološko državljanstvo se odnosilo na mobilizaciju državnih resursa i njenog političkog tela kako bi se postiglo željeno održavanje individualnih biologija.

Postoje mnoge sličnosti i određene razlike između situacije koju je Petrina analizirala u Ukrajini i brige o "životu samom" tokom mog istraživanja u bosanskom gradu na granici. U kontekstu u kome sam radila nije postojala di-

rektna pretnja od radijacije, a projekat "nacionalne čistote" je bio nasilno sproveden tokom rata 1992-1995. godine (pogledati: Bugarel 2004; Sorabji 2005; Jansen 2005). Skoro dvadeset godina kasnije, to što je neko bio državljanin ili državljanka Bosne i Hercegovine nije nužno značilo da će dobiti pristup željenim državnim resursima. Ljudi su koristili različite mehanizme navigacije kroz državni sistem socijalne i zdravstvene zaštite kako bi osigurali pristup državnim uslugama i servisima. Kao što Pajn i Bridžer tvrde, iako borbe za opstanak u postsocijalističkim kontekstima ne prate nužno modele ekonomskog samo-interesa, "u kontekstu društvenih odnosa i mreža, one predstavljaju često najbolje i najsenzibilnije odgovore koje ljudi ljudi mogu da daju" (Pine and Bridger 1998: 11). Jedan od ovakvih mehanizama opstanka bile su *veze*: produktivne, korisne relacije koje su ljudi sledili kako bi ostvarili različite ciljeve.

U narednom delu ću opisati kako su ljudi koristili veze u svojim pokušajima navigacije kroz polja socijalne i zdravstvene zaštite, kako bih tvrdila da je neodvojivi deo distribucije državnog upravljanja "životom samim" bila povremena personalizacija i povremena impersonalizacija ostvarena kroz veze.

2. Aplikacija za pasoš

Porodica Božović je morala odvesti svoje dete u zdravstvenu instituciju u Srbiji. Kako bi prešli granicu sa detetom, bio im je potreban pasoš. Da bi dobili pasoš, Milena i Peđa Božović su morali podneti odgovarajući zahtev u opštini. Procedura dobijanja pasoša je bila relativno jednostavna i laka. Međutim, navigacija Božovića kroz opštinske servise pri predaji prijave za pasoše ukazuje na značaj veza.

Milena Božović, nastavnica u školi, zamolila je Branka, roditelja jednog od njenih učenika, za pomoć. Branko je radio u opštini, ali ne u odeljenju koje je izdavalo lične identifikacione dokumente. Branko je rekao Mileninom mužu, Peđi, kada da dođe da podnese prijavu. Pomoć koju im je pružio odnosila se na to da je Peđa, kada je otišao u opštinu, prvo pošao kod Branka. Branko je odveo Peđu kod svojih kolega u odeljenju za izdavanje ličnih dokumenata i zamolio ih da "srede" Peđinu prijavu.

Branko je iskoristio reč "srediti", koja dolazi od reči "red": "srediti" ovde znači "urediti", "uvesti u red". Ovaj "red", koji je dao Božovićima određenu sigurnost da će proces izdavanja dokumenata biti brz i lak, zasnivao se na personalizovanim vezama kao i na institucionalizovanim pravilima. Personalizacija odnosa unutar državnih institucija može biti shvaćena i moralno evaluirana na različite načine.

Prvo, veze mogu biti moralno evaluirane kao "loše", kroz sliku slabe države: veze su u tom slučaju koncipirane kao uzrok i kao posledica nejakih državnih institucija. Implikacija ovakvog razumevanja veza je da, jednom, kada

država i njene institucije budu dovoljno jake, ovaj način uspostavljanja odnosa i drugi njemu bliski (klijentelistički odnosi, korupcija, mito, itd.) neće više biti potrebni. Budući da su veze korišćene za zaobilaženje birokratske nezainteresovanosti za socijalne pozicije osoba (odnosno pretpostavljenog slepila državne birokratije za rod, starost, nacionalnost, seksualnost, rasu, klasu, itd.) direktni cilj veza je bilo stvaranje nejednakog i neravnopravnog pristupa državnim resursima. Međutim, veze nisu samo rekreirale nejednakosti, već su ponekada bile korišćene za njihovo prevazilaženje. Veze su korišćene za reprodukciju lokalnih odnosa i znanja isto koliko i odnosa unutar državnih institucija.

Drugo, veze mogu biti moralno evaluirane kao "dobre": u tom slučaju, veze su shvaćene kao strategija prevazilaženja i suprotstavljanja kategorijama nametnutim od strane države, odnosno kao nešto kroz šta agencnost subjekata (*agency*) može doći do izražaja. Međutim, etnografski ću pokazati da ljudi, kada su tražili veze, nisu pokušavali da zaobiđu ili "pobede" sistem, već da rade zajedno sa njim. Stoga, veze nisu bile samo forma lokalnog znanja koje je omogućavalo funkcionisanje zvaničnog poretka: njih je bilo jako teško razdvojiti od zvaničnog poretka.

Treće, veze mogu biti shvaćene "neutralno": kao strategija koju su ljudi koji su živeli u ovom mestu koristili kako bi ostvarili neki cilj, kao praktični mehanizam i alatka samo-interesa. Međutim, ovakvo "neutralno" razumevanje veza ispušta jako puno kako emotivnog tako i socijalnog truda koji je bio investiran u njih. Veze su imale društvene i političke implikacije i kroz njih su osobe performirale svoja sopstva, socijalne pozicije i odnose koji nisu bili veze (na primer, odnos između doktorke i pacijentkinje, ili prijateljstvo).

U ovom radu, ne želim da moralno evaluiрам veze, ali to ne znači da ih razumem kao čistu instrumentalnu strategiju. Budući da veze označavaju rekreiranje nekog odnosa kako bi se ispunio određeni praktični cilj, one čine nemogućim odvajanje pragmatičnosti i instrumentalnosti od društvenog i emotivnog truda.

Veze čine još jednu važnu dihotomiju kompleksnijom. Tokom mog istraživanja one nisu bile neformalni način organizacije odnosa među ljudima, nešto što je bilo suprotstavljeno zvaničnom poretku ili nešto što je činilo (dobar ili loš) dodatak zvaničnom poretku. Pre, one su bile sastavni deo "poretka". Navigacija kroz polja socijalne i zdravstvene zaštite je bila sprovedena kroz personalizovane odnose (veze), isto koliko i kroz zvanične rute i protokole. Znati nekoga ko zna nekoga i deljenje priča o ljudima oko sebe učinilo je jako teškim razdvajanje odgovornosti i očekivanja različitih aktera i domena. Navigacija sistemom socijalne i zdravstvene zaštite, ostvarena kroz veze, transformisala je "formalno" i "neformalno", "institucionalno" i "lično" u malo više od jednog i malo manje od dva različita "poretka". Pogledajmo kako je ova vrsta navigacije izgledala kroz tri etnografske vinjete.

3. Traženje posla

Zoran je diplomirao bibliotekarstvo krajem 2009. godine. Počeo je da traži posao u januaru 2010. godine. Pričao je sa direktorom glavne gradske biblioteke o mogućnostima zaposlenja. Direktor mu je rekao da bude strpljiv, jer je imao volju da ga zaposli, ali nije mogao u tom trenutku. Zoran je odlučio da počne da traži vezu. Budući da je njegov otac bio vojnik u ratu 1992-1995. godine, Zoran je otišao u lokalno udruženje vojnih veterana, koje je odbilo da mu pomogne. Članovi udruženja su mu rekli kako oni nemaju nikakvu moć oko zaposlenja, zato što je za one koji su tražili posao u državnim i opštinskim institucijama sve zavisilo od jedne osobe: gradonačelnika. (Moram napomenuti da su postojale osobe koje su dobile posao u državnim i opštinskim institucijama bez veze i naročito bez direktne veze sa gradonačelnikom, ali i one su smatrale da bi im bilo lakše i brže da su potražile nečiju pomoć prilikom traženja posla.)

Dok je opisivao susret u udruženju veterana, Zoran mi je ispričao priču koju je čuo od nekoga, o mladom muškarcu koji je uspešno diplomirao medicinu nekoliko godina ranije. Navodno, ovaj čovek nije mogao naći posao, tako da je odlučio da sazove konferenciju za novinare na kojoj je rekao: "Ako ja nisam potreban svojoj državi, nije ni ona meni", i najavio planove da napusti zemlju. Posao je dobio dan nakon te izjave. Zoran se našalio i rekao kako će on učiniti isto, ali će reći: "Ako ja nisam potreban svojoj državi, ona meni jeste."

Zoran nije sazvaio konferenciju za novinare. Umesto toga, on je tražio veze, uspostavljao i negovao različite vrste socijalnih odnosa. Kontinuirano se vraćao u biblioteku i tako postao prijatelj sa nekoliko zaposlenih, čekao je program podrške zaposlenju mladih ljudi entitetske vlade i tražio je pomoć od svoje partnerke čija je najbolja prijateljica bila ćerka Ratke, vrlo uticajne žene u gradu. Jednom prilikom, Zoran i ja smo otišli zajedno do biblioteke i tamo razgovarali sa jednom od radnica više od sat vremena. Ova žena je Zoranu ispričala ko su bili članovi upravnog odbora biblioteke i savetovala ga da nađe vezu sa nekim od njih. Preporučila mu je da nađe nekoga ko će ubediti direktora da traži nova radna mesta na konkursu programa podrške zaposlenju mladih ljudi i rekla mu je: "Traži od Ratke da to pogura. Ako neko može, to je ona."

Program je podrazumevao da entitetska vlada pokriva plate u toku godine dana za mlade koji bi radili kao pripravnici i pripravnice u javnim državnim institucijama. Institucije je trebalo da odrede koja radna mesta su im bila najpotrebnija i podnesu prijavu za ta radna mesta u okviru programa, dok su mladi podnosili prijave direktno instituciji i na taj način bili selektovani za pripravnička radna mesta.

Nova runda programa je otvorena u proleće 2010. godine, biblioteka je tražila nova radna mesta i Zoran je dobio posao početkom leta. Rekao mi je da je

dobio posao u okviru programa, ali i zahvaljujući Ratki. Ratka je možda uticala na direktora biblioteke da traži otvaranje novih radnih mesta, ili možda mu je direktno preporučila Zorana. Ne znam da li je Ratka zvala jednom ili deset puta, ili da li je možda lično otišla u biblioteku i možda ni Zoran nije znao. Ono šta mi je rekao nakon što je dobio posao bilo je da je "Ratka to sredila" i da je bio sretan što nije morao da se priključi političkoj partiji. Ovde, opet, "srediti", "uvesti u red" značilo je aktiviranje niza veza i odnosa sa ciljem da se osigura prihvatanje formalne prijave za posao.

Ova vinjeta, kao i prethodna, sugerise da je potraga za vezama unosila lične momente u susrete sa institucijama. Umesto poslovanja sa "bezličnom birokratijom", čija bi pravila bila standardizovana i poznata, ljudi su pokušavali da nađu ličnu vezu unutar "zvaničnog sistema".

U narednom delu ću opisati na koji način su pokušaji navigacije kroz ovaj "sistem bez sistema" (Mitchell) reprodukovali socijalne pozicije koje su ljudi zauzimali. Maltene svako koga sam upoznala je na neki način koristio veze u svojim interakcijama sa državnim institucijama. Nakon sedam meseci života u gradu i ja sam posegnula za vezom. Detaljno ću opisati kako je to izgledalo, ne bih li pokušala da istaknem značaj suptilnih i malih činova koje je veza podrazumevala.

4. Susreti u opštini

Kada sam otišla u opštinu da tražim informacije o Komisiji za jednokratnu pomoć, zamolila sam Petru, mladu ženu koju sam upoznala nekoliko meseci pre toga, da mi pomogne. Komisija za jednokratnu pomoć nije bila dobro poznata u gradu i oni koji su želeli da podnesu prijave ovom opštinskom telu obično su tragali za informacijama preko drugih ljudi. Prijave su podnošene za sume do 200 eura zarad kupovine lekova, hrane, ponekada za plaćanje stannarine ili računa. Komisija je bila opštinsko telo koje je distribuiralo novac od države, ali je istovremeno bilo shvaćeno kroz koncepte dobrotvorstva i humanitarne pomoći.

Petra je bila zaposlena u opštini i rekla mi je da dođem jednog dana u 10 ujutru. Sačekala me je na ulazu u zgradu opštine i rekla da nije sigurna ko su članovi Komisije niti koje odeljenje je bilo zaduženo za to, što je nije nimalo zabrinjavalo. Prvo, odvela me je u Odsjek za kulturu, sport i mlade, gde je radila žena koja joj je predavala u srednjoj školi. Petra me je predstavila, ja sam ukratko objasnila šta sam tražila i nas tri smo razgovarale oko 45 minuta. Saznala sam puno korisnih informacija o pitanjima mladih i o nevladinom sektoru, ali ništa o Komisiji. Nastavnica nam je rekla da pođemo do odseka zaduženog za nevladin sektor. Kada smo stigle do kancelarije tog odseka, Petra je prvo rekla ko je i ko nas je poslao (njena bivša nastavnica), a zatim je predstavi-

la mene. Tu smo ostale dvadeset minuta i nismo saznale ništa o Komisiji. Nakon ovoga, Petra me je zamolila da opet dođem sutra.

Sutradan smo pošle do odseka koji se bavio pitanjima socijalne i zdravstvene zaštite gde je šefica odseka provela više od sat vremena objašnjavajući mi rad organizacije osoba sa smetnjama u sluhu (sa kojima je ona blisko sarađivala) i način na koji je socijalna zaštita bila organizovana na različitim nivoima. Ovaj put Petra je morala da se vrati svom poslu i došla je da me pokupi kada je razgovor bio završen. Žena iz ovog odseka nam je rekla koga da posetimo i gde da idemo da bismo saznale informacije o Komisiji. Pošle smo niz stepenice, preko zagrađenog dvorišta do jednog od najudaljenijih delova zgrade. Tamo smo naišle na muškarca i ženu koji su naizmenično razgovarali i kucali na tastaturama.

Petra je predstavila sebe pa mene. Muškarac nam je rekao da sačekamo malo, dok ne proveri da li pravno sme da nam da informacije o Komisiji. Vratio se sa rečima da nam može pomoći zbog "ove slobode informisanja" i prava na pristup informacijama od javnog značaja. Zatim je proveo nekoliko minuta "locirajući" Petru na isti način na koji je tapacir Nikola locirao mene, ili Nena Ljilju. Postavljao joj je pitanja o kolegama iz njenog odseka i kada su našli zajedničkog poznanika, počeo je da razgovara sa mnom.

Tokom našeg razgovora, jedna žena je ušla u kancelariju i pitala gde i kako može dobiti zdravstvenu knjižicu. Ispričala nam je svoje iskustvo navigacije kroz državne institucije (koje je u njenom slučaju više ličilo na lutanje), koje ju je dovelo do ove kancelarije. Kao mnoge druge Romkinje, ona je bila zvanično nezaposlena i stoga nije mogla platiti zdravstveno osiguranje preko svog radnog mesta. Bilo joj je rečeno da ide iz jedne institucije i jedne kancelarije u drugu, što nije donelo uspeh. Muškarac joj je rekao da joj on ne može pomoći i da se mora vratiti na početak svoje potrage kako bi tražila dodatne informacije od jedne institucije. Kada je napustila kancelariju, pitala sam ih da li će ona na kraju dobiti zdravstvenu knjižicu i muškarac je odgovorio "Ja tu ništa ne mogu da uradim. Mi šaljemo ljude njima, oni šalju ljude nama, a ljudi pate."

Naš razgovor je trajao skoro dva sata. Kada su se uverili da je u redu razgovarati sa mnom i muškarac i žena su bili vrlo ljubazni, pričljivi, otvoreni i voljni da mi pomognu. Pošto je Petra videla ovo, vratila se nazad na posao. Pozvali smo je telefonom kada smo završili razgovor. Petra je došla, odvela me do svoje kancelarije i upoznala sa svojim kolegama nakon čega me je ispratila iz opštinske zgrade.

Moja dvodnevna poseta opštini bi izgledala veoma drugačije da Petra nije bila tamo. Ona je uvek prva govorila sa službenicima koje smo posećivale, predstavila me i otišla tek pošto bi se uverila da sam bila zbrinuta. Žena koja je došla da se raspita o zdravstvenoj knjižici nije imala ovakvu vezu – nekoga ko bi išao sa njom sa jednog mesta na drugo i osigurao da njena potraga bude

uspešna; nekoga ko bi pomogao da njena navigacija kroz kancelarije i socijalne veze u državnim institucijama dovede do cilja. Čak i uz Petrinu pomoć, bilo je potrebno vreme da dobijem informaciju koju sam tražila. Petra je znala "kako stvari ovde idu" i ostajala je uz mene tokom cele potrage kako bi se uverila da će se uspešno završiti. Zakon o slobodi informacija je usvojen širom Bosne i Hercegovine 2001. godine i ovim zakonom se precizira da zahtevi za informacijama tako i same informacije moraju biti dostavljeni u pisanoj formi. Stoga, zvaničnu proceduru nismo poštovali ni ja ni zaposleni u opštini.

Sa druge strane, žena koja je ušla u kancelariju u sred našeg razgovora pratila je rutu kako joj je bilo rečeno. Mislim da nije imala probleme i nedeljama lutala kroz državne institucije samo zato što je bila Romkinja, već pre zato što nije imala odgovarajuću vezu u tim institucijama. Međutim, njene mogućnosti upostavljanja i rekreiranja veza – njen svet/svijet – bio je oblikovan njenom socijalnom pozicijom. Kategorije poput starosti, nacionalnosti ili etniciteta, godina života u gradu, državljanstva, roda, i tako dalje, nosile su određene posledice po to koga su ljudi mogli upoznati i na koji način. Relacije koje je ova žena mogla da uspostavi *rekreirale* su njenu socijalnu poziciju: Romkinje, žene, pridošlice, i tako redom. Nemanje veza u opštini i kancelarija posvećenim zdravstvenim pitanjima bio je deo razloga zbog koga ona nije mogla čak da sazna gde je trebalo da podnese prijavu sa zdravstvenu knjižicu i koja dokumenta je trebalo da sakupi za prijavu.

Situacija koju ovde opisujem može biti shvaćena kao primer "očaranosti" i društvene utemeljenosti birokratije (Herzfeld 1993). Birokratija je u ovom kontekstu bila neodvojiva od ličnih veza. Te "dve" vrste su funkcionisale kao "jedna" – kao jedinstveni sistem koji nije samo društveno bio proizveden kao indiferentan (što je Herzfeldov argument o birokratiji u Grčkoj), već je bio *nepotpuno* indiferentan. Ponekada je težio ka impersonalizaciji i nezainteresovanosti, a ponekada ka personalizaciji. To "ko" je osoba bila, odnosno *gde* je bila locirana, stvaralo je važnu razliku.

To što je Petra hodala sa mnom od jedne do druge kancelarije, što nikada nije otišla pre nego što se uverila da je osoba kod koje smo bile slobodna i raspoložena da priča sa mnom, uz to što se uvek vratila da me pokupi bila je vrsta pomoći koju su ljudi tražili od svojih veza u institucijama.

Brokeri malog ranga

Ovi odnosi – veze – nisu bili jedina strategija za upravljanje biologijom, odnosno biološkog aspekta državljanstva. Postojao je regularni, zvanični put da se dobiju zdravstvene knjižice, poslovi, lekarski tretmani, informacije, da se podnesu prijave za razna dokumenta potrebna za pristup državnim resursima brige o ljudskoj biologiji i blagostanju. Međutim, ovaj regularni put je bio is-

prepleten sa ličnim relacijama. "Dva" načina – "zvanični" i "preko veze" – nisu išli paralelno jedan sa drugim, već su bili međusobno isprepleteni.

Aleksander je analizirala kako su ljudi pokušavali da "personalizuju" državu u selu na periferiji Turske, kroz upotrebu znanja i veština brokera, ili mešetara – individue koja je bila vična kretanju kroz različite poretke. Uloga brokera je bila institucionalizovana: ova osoba je zvanično bila državni službenik (gotovo nikada nije bila u pitanju službenica) koji je dobijao platu i istovremeno je bila izabrana od strane žitelja istog mesta koji su davali doprinose za platu brokera. Broker je trebalo da uspostavi veze između različitih poredaka: između poretka centralizovane države, države u periferiji i lokalnog seoskog poretka u svom mestu. U analizi Aleksander, pozicije koje su zauzimali državni službenik u Ankari, državni službenik u provinciji i seljak na periferiji Turske bile su deo tri različita poretka. Konekcije, odvajanja i približavanja poretka države (kako u centru, tako i na periferiji) i društva bile su nepredvidive i složene. Koncept brokeringa se odnosi na praksu koordinisanja ovih različitih poredaka na način koji omogućava što veću korist za jednog od aktera.

Sistem značenja u selima koegzistira sa centralnim i lokalnim konstrukcijama države. Bez brokera koji može da učini da jedan sistem značenja bude razumljiv u drugima, seljani rizikuju da budu uhvaćeni u pukotinama i prazninama, pre nego na presecima koji konstituišu mreže komunikacije koje bi ih mogle povezati sa državom (Alexander 2002: 150).

Kako bi realizovali kolektivne seoske projekte, seljani su morali prevazići pukotine i biti pozicionirani na "presecima". Međutim, oni nisu sami morali biti vični kretanju kroz različite poretke niti uspostavljanju veza, budući da je broker taj koji

Igra ulogu preduzetnika, uspostavljajući veze između grupa osoba koje nemaju uobičajeni kontakt jedne sa drugima, uspostavljajući veze između stranaca, obezbeđujući dobro tempiran pristup informacijama. (Alexander 2002: 159)

Koristeći termin "svijet/svet", možemo reći da Aleksander pokazuje kako broker mora proširiti svoj svet i rekreirati snažne veze preko različitih nivoa.

Brokerstvo je reč koja može opisati to šta su ljudi tokom mog istraživanja radili kako bi pozicionirali sebe na presecima, pre nego u pukotinama, mreža pristupa državnim sistemima zaštite biologije. Međutim, razlika je u tome da nije postojala jedna osoba koja je bila zadužena da bude broker. Maltene sve osobe su pokušavale da postanu brokeri "malog ranga". Iz ovog razloga, ne mislim da je bilo moguće jasno razdvojiti različite poretke. Nisu postojali višestruki, međusobno suprotstavljeni poreci čije razdvojenosti je trebalo pre-

mostiti. Ovo ne znači da je postojao jedinstveni poredak, čija bi pravila i procedure bili poznati i standardizovani.

Radije, postojalo je malo više od jednog i malo više od dva poretka. Zoranov posao je bio rezultat uspešne zvanične aplikacije u okviru državnog programa zaposlenja, *isto koliko* i njegove potrage za vezama. Da je Zoran bio uspešan u jednom (na primer, u nalaženju snažne veze) ali ne i u drugim (na primer, da je njegova zvanična aplikacija bila odbačena), Zoran ne bi dobio posao. Muškarac u Komisiji za jednokratnu pomoć je hteo da se uveri da je postojala zvanična, pravna osnova da mi da informacije koje sam tražila, *isto koliko* je i hteo da locira Petru unutar opštinskog sveta.

Ljudi su pokušavali da personalizuju odnose sa državnim institucijama na razne načine. Ponekada, u nekim institucijama, mnogi ljudi su imali uspeha. U nekom drugom trenutku, u nekim drugim institucijama, ti isti ljudi ne bi uspeali da ispune svoj cilj. Budući da nije postojao jedan broker, odgovarajuća vrsta odnosa je zavisila od konteksta. Ova zavisnost od konteksta – kontingentna, a ipak društveno utemeljena (ne)mogućnost da se ispune ciljevi – stvorila je čudan osećaj da je "sve" bilo možda moguće ostvariti, i istovremeno možda nemoguće.

Različite društvene pozicije osoba su uticale na pravce u kojima su mogle stvarati svoje "svetove". Zoran je bio stari žitelj grada čija je partnerka imala direktnu vezu sa uticajnom osobom u gradu. Romkinja koja je ušla u kancelariju nije mogla naći vezu unutar opštine. Ova vrsta (nedostatka) veza je delimično bila posledica različitih društvenih pozicija koje su ljudi zauzimali. Istovremeno, veze koje su ljudi mogli da iskoriste oblikovale su iznova njihove društvene pozicije.

Iskustva državnosti i normalan život

Vrlo specifična vrsta socijalizma SFR Jugoslavije je uticala na način na koji se kolektivna briga o biologiji – biološko državljanstvo – razumevala i praktikovala tokom mog istraživanja. Petrina piše kako je državni sistem u Ukrajini perpetuirao svoju "paternalističku ulogu onoga ko daje i oduzima društvene resurse i omogućuje život" (Petryna 2002: 118). Biološko državljanstvo u Ukrajini, dakle, nije podrazumevalo veberijansku vrstu indiferentnosti birokratije (Weber 1947). Pre, forma birokratije koja je bila praktikovana u vreme sovjetskog socijalizma bila je na određeni način prisutna i u post-sovjetskim oblicima organizacije državnog aparata. Nju su pratili aktivni pokušaji građana da se "nečujno" uklope u zvanične kategorije socijalne zaštite, ili da prilagode ove kategorije sebi. Kako bi postali deo državnog sistema socijalne zaštite, ljudi su morali

biti i nevidljivi i deo produktivnog tkiva. Spremnost da se bude izrezan sugerisala je i spremnost da se svoj identitet spoji sa sistemom kao oblik samo-očuvanja. Moralo se nestati (...) Jedna ruralna žena sa osnovno-školskim obrazovanjem mi je rekla da misli kako je neophodno da, njenim rečima, "se ostane nečujan i dela agresivno". (Petryna 2002: 155-156)

Ljudi koje sam susretala tokom svog istraživanja nisu nužno pokušavali da "ostanu nečujni i deluju agresivno". Ako se preuzme ova metafora tona i stava, oni su pokušavali da nađu relacije koje bi im omogućile da govore sa drugom osobom običnim glasom i da delaju "normalno", pre nego da govore sa "sistemom" nečujnim, ili vrlo glasnim tonom i da se ponašaju "neuobičajeno". Ovakve ideje normalnosti i normalnog života u kontekstu bivših jugoslovenskih zemalja predstavljaju ideje o tome kako ljudi žele da žive i šta smatraju prihvatljivim (Maček 2007). Jansen (2012) pokazuje da je "žudnja za normalnim životom" uključivala želju da država "radi svoj posao" i time želju za određenim stepenom reda i predvidljivosti u svom životu. Ova vrsta želje je bila oblikovana činjenicom da žitelji bivših jugoslovenskih zemalja imaju duboko i dugotrajno iskustvo državnosti, iako su konkretni oblici državnosti bili pitanje čestih sukoba.

Veze su, u određenom smislu, omogućavale kretanje kroz državni sistem socijalne i zdravstvene zaštite na način koji je bio percipiran kao normalan, budući da su veze davale ljudima mogućnost da uspostave pretpostavljeni normalni odnos sa službenicima državnih institucija. One su predstavljale način da se nađe put kroz svet "koji se kretao sa strane i unazad, vrlo često istovremeno i iskrivljeno" (Pine 2002: 98).

Drugim rečima, veze, znanje iz viđenja i lociranje nove osobe u odnosu na sopstveni svet ljudi predstavljaju prakse preko kojih su ljudi pokušavali da stvore "normalnu" interakciju sa državnim institucijama. Ova ideja "normalnosti" je bila oblikovana dugotrajnim iskustvom državnosti kao i savremenim društvenim transformacijama u Bosni i Hercegovini.

Zaključak

U ovom radu sam tvrdila da je lokalno znanje – o ličnim istorijama, pozicijama, svetovima – bilo važan element političkih odnosa između građana i građanki sa jedne i države sa druge strane. Lokalno i birokratizovano znanje su bili podjednako važni elementi biološkog aspekta državljanstva: načina na koje se biologijom upravljalo, manipulisalo i o njoj brinulo. Lokalno znanje o tome *gde* je osoba bila u odnosu na druge osobe u nečijim "svetu" sugerisalo je *ko* je ta osoba bila na poseban način. Ova vrsta znanja je korišćena u interakcijama između građana i građanki i državnih institucija, kako od strane onih

koji su tražili pristup državnim resursima, tako i od strane onih koji su omogućavali ili sprečavali takav pristup. Ovo znači da je navigacija kroz sistem socijalne i zdravstvene zaštite podrazumevala i "lične" i "institucionalizovane" odnose, isprepletene na složene načine. Biti državljanin Bosne i Hercegovine nije nužno značilo da će traženi pristup sistemima zaštite biti moguć. Pored imanja državljanstva, bilo je neophodno biti broker "malog ranga", uspešan navigator koji može koristiti različite veze.

Da li je navigacija kroz državne sisteme zaštite bila uspešna i u kojoj meri zavisilo je od "sveta" koji su ljudi izgrađivali oko sebe i od njihove pozicije unutar tog sveta. Stoga, dobijanje pristupa državnim sistemima zaštite bilo je predmet sukoba i nesigurnosti i u ovom kontekstu. Ove vrste sukoba i nesigurnost su zavisile od "ličnih" isto koliko i od "institucionalnih" odnosa. Biološki aspekt državljanstva u gradu u kome sam radila istraživanje nije podrazumevao određivanje ko (ne) može biti prepoznat kao građanin i građanka. Biološki aspekt državljanstva je podrazumevao istorijski i društveno oblikovane pokušaje navigacije kroz državne sisteme zaštite sa ciljem dobijanja željene brige o "životu samom".

Dugujem zahvalnost Stefu Jansenu, Sari Grin i Vanji Čelebičić za komentare na prethodne verzije ovog rada, kao i anonimnim recenzentima i urednici zbornika, Zorici Ivanović. Prethodnu verziju rada sam prezentovala u Londonskoj školi medicine i tropske higijene i zahvalna sam za komentare koje sam dobila tom prilikom. Dugujem posebnu zahvalnost ljudima sa kojima sam sarađivala tokom terenskog istraživanja.

Bibliografija

- Alexander, C. 2002. *Personal States. Making Connections between People and Bureaucracy in Turkey*, Oxford, Oxford University Press.
- Bugarel, K. 2004. *Bosna: Anatomija rata*, Beograd, Fabrika knjiga.
- Engin, F. I. 2005. Citizenship after orientalism. Ottoman citizenship. In: Keyman, F. & Icduygu, A. (eds.) *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*. Routledge.
- Herzfeld, M. 1993. *The Social Production of Indifference. Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy* Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Jansen, S. 2012. Yearnings for 'normal lives' and gridding in a besieged Sarajevo suburb (forthcoming). Manchester: University of Manchester.
- Jansen, S. 2005. National numbers in context: maps and stats in representations of the post-Yugoslav wars. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 12, 45-68.

- Latour, B. 1993. *We have never been modern*, Harvard University Press.
- Maček, I. 2007 "Imitation of life": Negotiating Normality in Sarajevo under Siege. In: Bougarel, X., Helms, E. & Duijzings, G. (eds.) *The new Bosnian mosaic: memories, identities and moral claims in a post-war society*. Aldershot: Ashgate.
- Rivkin-Fish, M. 2011. Health, Gender, and Care Work: Productive Sites for Thinking Anthropologically about the Aftermaths of Socialism. *Anthropology of East Europe Review*, 29, 8-15.
- Petryna, A. 2002. *Life Exposed. Biological Citizenship after Chernobyl*, Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- Petryna, A. 2004. Biological Citizenship: The Science and Politics of Chernobyl-Exposed Populations. *Osiris 2nd Series, Vol. 19, Landscapes of Exposure: Knowledge and Illness in Modern Environments* 250-265.
- Pine, F. 2002. Retreat to the household? Gendered domains in post-socialist Poland. In: Hann, C. (ed.) *Postsocialism: Ideals, Ideologies and practices in Eurasia*. New York: Routledge.
- Pine, F. & Bridger, S. (eds.) 1998. *Surviving Post-socialism: local strategies and regional responses in post-socialist Europe and the Former Soviet Union*: Routledge.
- Plows, A. & Boddington, P. 2006. Troubles with Biocitizenship? *Genomics, Society and Policy*, 2, 115-135.
- Rose, N. 2006. *The Politics of Life Itself*, Princeton, Princeton University Press.
- Rose, N. & Novas, C. 2007. Biological Citizenship. In: Ong, A. & Collier, S. J. (eds.) *Global Assemblages. Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*. Blackwell Publishing.
- Sorabji, C. 1995. A very modern war: terror and territory in Bosnia-Herzegovina. In: Hinde R.A & Watson., H. E. (eds.) *War: a cruel necessity?* . London: Tauris.
- Watson, P. 2006. Unequalizing Citizenship: The Politics of Poland's Health Care Change. *Sociology*, 40, 1079-1096.
- Weber, M. 1947. *The Theory of Social and Economic Organization*. London: Collier MacMillan Publishers
- Widmer, A. 2010. Native Medical Practitioners, Temporality, and Nascent Biomedical Citizenship in the New Hebrides. *Political and Legal Anthropology Review*, 33, 57-80.

Primljeno: 05.05.2012.

Prihvaćeno: 01.06.2012.

Čarna Brković

**THE PURSUIT OF RELATIONS AS A CONSTITUTE PART OF
BIOLOGICAL CITIZENSHIP IN A BOSNIAN BORDER TOWN**

Abstract: This paper focuses on situations where one is troubled by the "life itself". To navigate through the state system of social and health politics in town on a Bosnian border meant having personal connections as much as following prescribed steps within the institution. To understand the biological aspect of citizenship in this context, you need to have a knowledge of the social position of the locals.

Key words: biological citizenship, connections, local knowledge